

Φιλοσοφικός Ευαγγελισμός¹ (αναγκαίος για την αναβάπτιση της δευτεροβάθμιας παιδείας μας)

του Φ. Κ. Βώρου*

Τρεις συγγενείς θέσεις σκοπεύουμε να υποστηρίξουμε με τούτη τη γραφή :

1. Ότι η φιλοσοφία είναι ανθρώπινη, πολύ ανθρώπινη, ενέργεια, για όλους προσιτή και αναγκαία λειτουργία της πνευματικής δραστηριότητας του ανθρώπου. Ότι ακόμα συνδέεται άμεσα με τη ζωή και τα προβλήματα της κοινωνίας.
2. Ότι μπορεί η φιλοσοφική παιδεία με την πολυδύναμη και εύχυμη παρουσία της να γίνει κολυμβήθρα σωτηρίας στους δύσκολους χρόνους που γνωρίζει η εκπαίδευσή μας, ιδιαίτερα η δευτεροβάθμια.
3. Ότι για λόγους πολλούς, που θα τους εκθέσουμε παρακάτω, η φιλοσοφική ενημέρωση θα είναι ευλογία Θεού για τους εκπαιδευτικούς, υποκειμενικά και αντικειμενικά, γιατί θα κάνει το έργο τους ευχάριστο για τους ίδιους και αποδοτικό για τους μαθητές τους.

Τέλος , έχουμε πρόθεση να δώσουμε ευσύνοπτο διάγραμμα των φιλοσοφικών θεμάτων, που θεωρούμε χρήσιμα για μια ουσιαστική γεύση φιλοσοφικής παιδείας μέσα στους κόλπους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

1. Η φιλοσοφία δεν είναι μάθημα για απομνημόνευση. Είναι τρόπος ελεύθερου και απροκατάληπτου στοχασμού μπροστά στα προβλήματα του ανθρώπου και της κοινωνίας. Δεν είναι βασιλείο της ασάφειας, όπως την έχουν παρουσιάσει πολλοί ταπεινοί θεράποντες από ποικίλα κίνητρα κινούμενοι. Δεν είναι τόπος προσιτός μόνο σε ειδικούς και προνομιούχους. **Είναι ανθοκήπιο πνευματικό,** όπου δικαίωμα εισόδου έχουν όλοι οι πολίτες της Οικουμένης. Στο πλούσιο τραπέζι της

¹ **Αφορμή και πυρήνας** αυτού του άρθρου είναι το εναρκτήριο μάθημα που έγινε στη ΣΕΛΜΕ (13-12-1977), όπου κατά το πρόγραμμα διδάσκεται ως μάθημα γενικό (για τους συναδέλφους όλων των ειδικοτήτων) η Μεθοδολογία των Επιστημών.

Σήμερα (καλοκαίρι του 2001) φαίνεται πιο αναγκαία η υπόμνηση ότι υπάρχει παιδαγωγικό αγαθό που το λένε **Φιλοσοφία** (γενική θεώρηση της ζωής και του κόσμου) και το αγαθό αυτό είναι καύχημα πολιτισμού ελληνικό, αλλά το έχουμε ουσιαστικά διαγράψει από το ελληνικό Λύκειο. Σχετικά με αυτό το πρόβλημα δείτε και το άρθρο **Παιδεία Αφιλοσόφητη** σε τούτη την ιστοσελίδα.

Βιβλιογραφικά μόνο έκρινα αναγκαίο να εμπλουτίσω τούτο το άρθρο με νεότερη –και κατά το δυνατό προσιτή – βιβλιογραφία.

φιλοσοφίας όλοι οι άνθρωποι μπορούν να βρουν κάτι που να ανταποκρίνεται στη δική τους ψυχοτροπία. Και επειδή έγινε παρομοίωση με ανθοκήπιο θα παραθέσουμε ένα σχετικό ανέκδοτο: «Τέσσερις φίλοι μπαίνουν σε ένα πραγματικό ανθοκήπιο και σταματούν μπροστά σε ένα ωραίο λουλούδι. Ο πρώτος θαυμάζει την ομορφιά του, ο δεύτερος προσπαθεί να εξηγήσει τη λειτουργία και την ανάπτυξή του, ο τρίτος κινείται αρχικά να το κόψει, αλλά αυτοσυγκρατείται λέγοντας: όχι, δεν πρέπει, ο τέταρτος βλέπει σε αυτό το ωραίο δημιούργημα της φύσης τη δράση του μυστηρίου, διακρίνει την παρουσία του Θεού». Και οι τέσσερις εκδηλώνουν τη φιλοσοφική διάθεση του κοινού ανθρώπου, πιθανότατα χωρίς να υποπτεύονται ότι φιλοσοφούν. Ο πρώτος συγκινείται από το **ωραίο** και αποστρέφεται το άσχημο (στάση **αισθητική**), ο δεύτερος κινείται ανάμεσα στο **γνωστό και το άγνωστο** (στάση **γνωσιακή**), ο τρίτος θέλγεται από το **καλό** και αποφεύγει το κακό (στάση **ηθική**), ο τελευταίος διαλέγεται με την απεραντοσύνη του χώρου και την αιωνιότητα του χρόνου και αναζητεί δημιουργό (στάση **θρησκευτική**). Τα βιώματά τους αντιστοιχούν σε κλάδους φιλοσοφίας (**αισθητική, γνωσιολογία, ηθική, φιλοσοφία της φύσης και της θρησκείας**). Συμπέρασμα: η απλοϊκότητα και η σαφήνεια συνθέτουν τη φιλοσοφία του ανθρώπου.

2. Δεύτερος στόχος μας είναι να συζητήσουμε την αισιόδοξη άποψη ότι ο φιλοσοφικός στοχασμός, που έχει σχεδόν απουσιάσει από τη δική μας παιδεία, αποτελεί πλούσια πνευματική παρακαταθήκη, από όπου μπορούμε να διοχετεύσουμε ευρωστία και δυναμισμό στη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή μας, που σήμερα χειμάζεται και λιμνάζει σε ένα τέλμα αποπροσανατολισμού, απαισιοδοξίας, πολλής και αποπνικτικής γνώσης, κατακερματισμένης και αφιλοσόφητης (χωρίς ευθύνη των φορέων της). Και νομίζω ότι χρήσιμο είναι να αρχίσουμε παραμερίζοντας πρώτα κάποιες αθέμιτες παρεξήγησεις.

Μνημονεύσαμε κιόλας την πρώτη παρεξήγηση: η φιλοσοφία θεωρείται σκοτεινή, ασαφής ακατανόητη, εντρύφημα των ονειροπαρμένων χωρίς καμιά πρακτική εφαρμογή. Διαβολή, αγαπητοί συνάδελφοι, διαβολή ταπεινή και ύποπτη. Είναι αλήθεια βέβαια ότι μερικοί μεγάλοι και γνήσιοι στοχαστές εκφράστηκαν με χαρακτηριστική πυκνότητα ύφους και έδωσαν την εντύπωση της ασάφειας. Αλλά πολλοί άλλοι μικροί επαγγελματίες φιλόσοφοι τους μιμήθηκαν στην ασάφεια για να φαίνονται μεγάλοι. Έτσι γεννήθηκε η παρεξήγηση – διαβολή, που μόνιμα εκθέτει τη φιλοσοφία στην αντίληψη του κοινού ανθρώπου. Όμως είναι καιρός, είναι ανάγκη παιδείας σήμερα, να διαλύσουμε την παρεξήγηση, να φέρουμε τη φιλοσοφική σκέψη από τα σύννεφα στη γη. Όπως τα σύννεφα εκεί ψηλά σωρεύονται και μας κρύβουν τον ήλιο και δημιουργούν μαυρίλα και καταχνιά, ενώ, όταν γίνουν βροχή, δροσίζουν

τη γη και ποτίζουν τα φυτά και δίνουν ζωή κι ομορφιά και λουλούδια, έτσι συμβαίνει και με τη φιλοσοφία, όταν περιβάλλεται τον πέπλο του σκοταδιού και της ασάφειας μας φοβίζει, ενώ, αν τη δεχτούμε να ζήσει και να κυκλοφορήσει ανάμεσά μας, **μπορεί να φωτίζει το νου και να θερμαίνει την καρδιά μας.**

Ανάγκη στο μεταξύ να απαλλαγούμε από τη δεύτερη παρεξήγηση, ότι δηλαδή φιλοσοφία προσφέρει πολύ και επικίνδυνο φως. Υπάρχουν εκείνοι που φοβούνται το φως, που προτιμούν να διατηρούν το σκοτάδι. Τρομάζουν στη σκέψη ότι με τη φιλοσοφική παιδεία οι άνθρωποι γίνονται πιο συνετοί, κερδίζουν αυτοπεποίθηση και κριτική ικανότητα, βλέπουν πιο καθαρά τα προβλήματα τα δικά τους και της κοινωνίας τους, γίνονται λιγότερο ευάγωγοι στη διαβουκόληση. **Και εύχονται και επιχειρούν (οι οπαδοί της ασάφειας και του σκοταδιού) να κρύψουν από τους άλλους της φιλοσοφίας τα φώτα,** είναι αυτοί που θα έκρυβαν, αν μπορούσαν, τον ήλιο στο συρτάρι τους, για να μη φωτίζουν το δρόμο της προόδου.

Αλλά ο φιλοσοφικός στοχασμός είναι σύμφυτος με την ανθρώπινη φύση και ανάγκη. Φωτίζει του ανθρώπου τα βήματα, γίνεται αναπνοή του κάθε φορά που **απλοϊκά** και αβίαστα εξετάζει τα θέματα της ζωής και της κοινωνίας και του κόσμου. Κάτι περισσότερο, **η φιλοσοφία χρησιμοποιείται ως όργανο κοινωνικής διαπαιδαγώγησης και ενημέρωσης σε εκείνες τις κοινωνίες που τολμούν να αντικρίζουν το μέλλον με αισιοδοξία και τιμότητα.** Και είναι καιρός να αναγνωριστεί η αναγεννητική δύναμη της φιλοσοφίας για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, καιρός να ετοιμαστούν όλοι οι φορείς της δευτεροβάθμιας παιδείας για ένα **φιλοσοφικό ευαγγελισμό.**

3. Είναι πολλοί λόγοι που συνηγορούν ότι αξίζει να επωμιστούμε τούτο το προνομιακό βάρος, θα είναι βάρος πολύτιμο και προνομιακό και ευγενικό για διδάσκοντες και διδασκόμενους για τους παρακάτω λόγους:

α'. Με τα διάφορα μαθήματα προσφέρουμε συνήθως γνώση αποσπασματική και θρυμματισμένη κι όχι σπάνια αθεμελίωτη. **Η φιλοσοφία όμως ενοποιεί τα διάσπαρτα μέλη** σε σύνολο ενιαίο και γι' αυτό κατανοητό και μορφωτικά γόνιμο, **οικοδομεί κοσμοθεωρία και βιοθεωρία** (προσφέρει ενιαία θεώρηση της φύσης, της ζωής, της κοινωνίας, της πολιτείας).

β'. Διδάσκουμε Φυσική, Μαθηματικά, Ιστορία, Λογοτεχνία (πχ. Κρίτωνα, Αντιγόνη κ.ά.) χωρίς αντίστοιχη φιλοσοφία της φύσης, της φυσικής, των μαθηματικών, της τέχνης, της πολιτείας, της κοινωνίας, του δικαίου. Όμως τα αντίστοιχα μαθήματα διευκρινίζονται και ο νους οδηγείται στην **ουσία της επιστήμης**, στη **θεωρία του ωραίου**, στην **εκτίμηση της αρετής**, αν παράλληλα διερευνηθούν τα αντίστοιχα φιλοσοφικά ερωτήματα: τα θεμέλια και τα όρια της επαγωγικής

γενίκευσης, η προσφορά της παραγωγικής σκέψης, η καταγωγή, το νόημα και η λειτουργία του νόμου, από πού πηγάζει η υποχρέωση του πολίτη να υπακούει στο νόμο (από φόβο; από αίσθημα συμμετοχής στην ετοιμασία του νόμου; από την προσδοκία αμοιβαίας προστασίας;), **ποιες θα είναι οι συνέπειες αν ο νόμος της αιτιοκρατίας (αποδειχθεί ότι ισχύει απόλυτα και στα φαινόμενα της φυσιολογίας;**

γ'. Μιλάμε συχνά για σκοπούς, μέσα και μεθόδους παιδείας, αλλά δεν προχωρούμε –γιατί τέτοιος δρόμος δε συζητήθηκε ως αντικείμενο υπαρκτό και ως πρόβλημα στις δικές μας σπουδές- στα κρίσιμα συναφή ερωτήματα (όπου βρίσκουν δικαίωση και θεμελιωμένη απάντηση και τα παρακάτω ερωτήματα): πόσο βαρύ και υπεύθυνο έργο είναι η διατύπωση σκοπών παιδείας (το μέλλον μιας γενιάς!) , ποιος είναι ο αρμόδιος να τους διατυπώσει; με ποια κριτήρια; για χάρη τίνων; της γενιάς που φεύγει ή εκείνης που έρχεται; Και όμως η διευκρίνιση τέτοιων θεμάτων (**έργο της φιλοσοφίας της παιδείας**) επηρεάζει –προς το καλό πάντα, προς τη βελτίωση- την καθημερινή παιδαγωγική πράξη².

δ'. Χρησιμοποιούμε συχνά όρους σημαντικούς, ηχηρούς και αόριστους (και γι' αυτό τελικά κενούς ως προς το μορφωτικό αποτέλεσμα και πομπώδεις): **πολιτισμός, πνευματική ζωή, αξίες, ιδεολογία** κλπ. Αλλά, ενώ αποτελούν στοιχείο υποδομής για την πνευματική συγκρότηση του ανθρώπου, εμείς δεν έχουμε τίποτε σαφές να πούμε για τη σημασία τους. Ίσως για λίγα λεπτά υπνωτίζουμε κάποιο ανώριμο ακροατήριο με ωραιολογία αλλά δεν το βοηθούμε έτσι να βγει από την ανωριμότητά του, την ασάφεια και τη σύγχυση. Μόνο οι αντίστοιχοι φιλοσοφικοί κλάδοι μπορούν να μας φωτίσουν σχετικά, ώστε κι εμείς με τη σειρά μας να μεταφέρουμε το φωτισμό στο νεαρό ακροατήριό μας, που, αν δεν μπορέσουμε –όπως οφείλουμε- υπεύθυνα και γενναία, σωστά και τίμια να το χειραγωγήσουμε, τότε το απογοητεύουμε και το παραδίνουμε πρόσφορο για διαβουκόληση σε άλλους αυτόκλητους οδηγούς.

ε'. Έχουμε πολλές ενδείξεις ότι η **γλωσσική αγωγή μας** έτσι που γινόταν (και από πολλούς συνεχίζεται, γιατί –δυστυχώς –έτσι μόνο μάθαμε) προξενεί ανάσχεση στην πνευματική εξέλιξη και την αντιληπτική ωρίμανση των παιδιών. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα

² Δεν είναι σύμπτωμα τυχαίο ότι τις τελευταίες δεκαετίες έχουν κυκλοφορήσει τόσα βιβλία που αμφισβητούν όχι μόνο τη μεθοδολογία της διδασκαλίας και το περιεχόμενο των προγραμμάτων σπουδών, αλλά και τη δομή των εκπαιδευτικών συστημάτων, ακόμα και το λόγο ύπαρξης του σχολείου. Σημειώνουμε ενδεικτικά μερικά μόνο από τα βιβλία αυτού του είδους, που κυκλοφορούν στην ελληνική βιβλιογορά σήμερα:

Ivan Illich, **Κοινωνία χωρίς σχολεία**.

Everett Reimer, **Το σχολείο είναι νεκρό**.

Paul Goodman, **Υποχρεωτική Κακοπαιδεία**.

για τις συνέπειες: οι μαθηματικοί μας λένε –και είναι ακριβείς στη διάγνωση και ειλικρινείς- ότι τα παιδιά πολύ δυσκολεύονται να εννοήσουν τα «σύνολα». Και είναι εύλογο αυτό, γιατί ποτέ δε διδάχτηκαν την ουσία της καθημερινής γλώσσας που παρέχει άφθονα δείγματα σχέσεων συνόλων με υποσύνολα και άλλων λογικών – μαθηματικών σχέσεων. Όταν π.χ. λέμε ότι το «θρανίο» είναι είδος καθίσματος ή το «τετράγωνο» είναι ειδική περίπτωση τετραπλεύρου ή ότι η «Αφροδίτη της Μήλου» είναι μαρμάρινο άγαλμα που εικονίζει γυναικεία μορφή ωραιότατη, επιχειρούμε να ορίσουμε τρία σύνολα υπάγοντάς τα σε άλλα ευρύτερα σύνολα (στη μαθηματική γλώσσα θα λέγαμε ότι το σύνολο «θρανία» είναι υποσύνολο, δηλ. μέρος, του συνόλου «κάθισμα», το «τετράγωνο» υποσύνολο των τετραπλεύρων και η «Αφροδίτη τα Μήλου» υποσύνολο των μαρμάρινων αγαλμάτων. Για να δηλώσουμε τις ίδιες σχέσεις στη Λογική λέμε η **πρώτη έννοια είναι υπάλληλη στη δεύτερη** ή υπάγεται στο πλάτος της δεύτερης).

Με ένα άλλο παράδειγμα θα φανεί, ελπίζω, σαφέστερα η λογική λειτουργία της καθημερινής γλώσσας. Υποθέστε ότι η διεύθυνση ενός περιοδικού επιθυμεί να κάνει μια σπάταλη χειρονομία και γράφει τούτη την ανακοίνωση: «Όλοι οι εκπαιδευτικοί, Μ.Ε., φιλόλογοι, που υπηρετούν σε δημόσια σχολεία του Λεκανοπεδίου της Αττικής και έχουν δημόσια εκπαιδευτική υπηρεσία πάνω από 30 χρόνια, από τα οποία 25 τουλάχιστον σε επαρχιακά σχολεία, παρακαλούνται να μας κάνουν γνωστή τη διεύθυνσή τους, για να τους στέλνουμε τις εκδόσεις μας δωρεάν, τιμητικά»! Πόσοι, άραγε, είναι τώρα οι τυχεροί; Αμφιβάλλω αν υπάρχει ένας (!), ενώ η ανακοίνωση άρχισε με 60-65 χιλιάδες εκπαιδευτικούς. Οι διαδοχικοί όμως **προσδιορισμοί** (που λειτουργούν λογικά ως **περιορισμοί** της αρχικής έννοιας «όλοι οι εκπαιδευτικοί») περιόρισαν το αρχικό σύνολο σχεδόν στο μηδέν. Έχουμε τώρα «σύνολο κενό» νομίζω και η σπάταλη ανακοίνωση αποδεικνύεται εικονική. Εμείς όμως στη σχολική πράξη, αντί να επισημαίνουμε και να διευκρινίζουμε τη λογική (και μαθηματική) δομή της καθημερινής ομιλίας και γραφής, διαθέτουμε το χρόνο μας (και δυστυχώς και των παιδιών) για υποκείμενα, αντικείμενα, κατηγορούμενα...ευσυνείδητοι, ήσυχοι και αθώοι και ανυποψίαστοι ότι η καθημερινή γλώσσα έχει από καιρό παραμερίσει όλους αυτούς τους όρους και τους χρησιμοποιεί μόνο για να δηλώσει άτομα με χαμηλή υπόληψη (υποκείμενα, αντικείμενα, κατηγορούμενα). Γιατί λοιπόν ταλαιπωρούμαστε και ταλαιπωρούμε (επειδή κάποτε εμείς ταλαιπωρηθήκαμε;) καλλιεργώντας το άγονο έδαφος του συντακτικού, αντί να καταδεικνύουμε τη λογική λειτουργία των συντακτικών όρων ή γενικότερα και την αξιολογική³ φόρτιση της

³ Λογική και Αξιολογική δομή της Γλώσσας (στο βιβλίο Φ. Κ. Βώρου, **Δοκίμια για την Παιδεία**).

γλώσσας; Οδηγός μας, όταν αποφασίσαμε νέα πορεία (για μια νέα γλωσσική παιδεία) είναι η **φιλοσοφία της γλώσσας**.⁴ Δικαιολογημένα θα διατυπωθεί η διαμαρτυρία: είμαστε απaráσκευοι γι' αυτά, είμαστε θύματα της παλιάς νοοτροπίας, αυτή μάθαμε, με αυτή δουλεύουμε. Αυτά που έχουμε στις αποσκευές αυτά προσφέρουμε. Συμφωνώ με τη διαμαρτυρία, ανήκω και εγώ στους διαμαρτυρόμενους, αλλά...όταν διαπιστώνουμε ότι χάνουμε την επαφή με τους υποτιθέμενους δέκτες των παιδαγωγικών φροντίδων μας, γιατί δεν τους μαθαίνουμε το σωστό κώδικα επικοινωνίας (**τη γλώσσα της ζωής με το λογικό και αξιολογικό της περιεχόμενο**, αλλά το συντακτικό των σπουδαστηρίων, όπου η ζωή μπαίνει μόνο από λησμονημένες χαραμάδες), μήπως είναι ανάγκη πια να αλλάξουμε πορεία; Αν όλοι κινδυνεύουμε από ασφυξία, δεν είναι καλύτερα να ανοίξουμε τα παράθυρα για καθαρό αέρα, έστω κι αν κάποιος είναι πιθανό ελαφρά να κρυολογήσουν; Μήπως είναι πιο γενναίο και τιμητικό να θεωρήσουμε την ανάγκη αυτής της ώρας της παιδείας μας προνόμιο για μας και να τολμήσουμε να επωμιστούμε την αλλαγή;

στ. Έχουμε συνηθίσει στο σχολείο μας να ενδιαφερόμαστε για γνώσεις, να φορτώνουμε γνώσεις, να απαιτούμε γνώσεις, να στρεβλώνουμε το νόημα των εξετάσεων⁵ ζητώντας μόνο γνώσεις, γνώσεις πολλές, ασύνδετες, άγονες, θρυμματισμένες, γνώσεις χωρίς «γνώση» (φρονιμάδα), χωρίς ψυχή, γνώσεις που δε θεμελιώνουν υπεύθυνη γνώμη. Μόνο οι αντίστοιχοι φιλοσοφικοί κλάδοι που εμείς δεν τους γευτήκαμε –γιατί δε μας προσφέρθηκαν ούτε υποπτευθήκαμε ην ύπαρξή τους- μπορούν να μας οδηγήσουν σε επανεξέταση στόχων, στο βάθεμα του γενικού σκοπού της μάθησης, σε αναπροσανατολισμό πορείας. **Γιατί αυτό που ενδιαφέρει ως γνήσια παιδαγωγική πράξη δεν είναι η γνώση καθαυτή, αλλά η μέθοδος που οδηγεί σ' αυτή**, η διερευνητική θέση που θεμελιώνεται σ' αυτή, η δημιουργική πνοή του νέου που οδηγείται απ' αυτή, η θεώρηση της ζωής που προκύπτει απ' αυτή. Οι διαδικασίες αυτές που αρχίζουν αλλά δεν τελειώνουν με τη γνώση, έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη συμπεριφορά του ανθρώπου, όπου και εκδηλώνεται το μορφωτικό αποτέλεσμα. Δηλαδή, ενώ η αποθησαύριση (απομνημόνευση) γνώσεων απομονώνει τον άνθρωπο, η μεθόδευση και το βάθεμα οδηγούν στη συνένωση, στο διάλογο, στην

⁴ Με τον ίδιο τίτλο (**Φιλοσοφία της Γλώσσας**) υπάρχει ειδικό άρθρο δημοσιευμένο στο δεύτερο τεύχος του περιοδικού «Νέα Παιδεία». Και τώρα ειδικό κεφάλαιο Φιλοσοφία της Γλώσσας στο βιβλίο **Φιλοσοφία της Εκπαίδευσης** (Αθήνα 1997) έκδοση του περιοδικού «Εκπαιδευτικά».

⁵ Βλέπε σχετικά άρθρα, που αναφέρονται στο Μινώταυρο των Εξετάσεων. Τα πιο πρόσφατα είναι παρατηρήσεις για την ασυναρτησία και αδικία των εξετάσεων του Ιουνίου 2001.

αμοιβαία κατανόηση και συνεργασία. Αλλά οι δρόμοι αυτοί χρειάζονται ανάλογη φιλοσοφική υποδομή.

ζ'. **Συχνά παραγνωρίζουμε μέσα στη σχολική πράξη ο ένας κλάδος τη συμβολή και την αξία του άλλου.** Είναι και τούτο σύμπτωμα του ότι κάποιες ασυντόνιστες ροπές μάς έριξαν ανέτοιμους να υπηρετήσουμε ένα εκπαιδευτικό σύστημα χωρίς φιλοσοφική υποδομή, που θα μας επέτρεπε πρώτα συνοπτική θέαση όλου του επιτελούμενου έργου και θα μας έκανε ικανούς έπειτα να αξιολογούμε αντικειμενικά, χωρίς προκατάληψη ή φανατισμό, το «συμπληρωματικό χαρακτήρα» που έχει η αποστολή κάθε κλάδου. Η συνολική θεώρηση που επιχειρεί η φιλοσοφία δεν οδηγεί σε διάκριση και διαίρεση των επιστημών και των επιστημόνων, αλλά διαπιστώνει κυρίως την ενότητα του επιστητού και της μεθοδολογίας και της διδασκαλίας των επιστημών. Είδαμε πιο πάνω (ε) ότι σωστή (λογική) ανάλυση της γλώσσας διευκολύνει την κατανόηση των μαθηματικών. Τα Μαθηματικά με τη σειρά τους δίνουν έκφραση των νόμων της φυσικής και γενικότερα γυμνάζουν την κρίση και για τη «λογική» και για τις άλλες επιστήμες. Η Φυσική πάλι χαρίζει στον άνθρωπο κυριαρχία πάνω στη φύση και αυτοπεποίθηση και δύναμη, που τείνει στην εποχή μας να εξελιχθεί σε **ανθρώπινη αλαζονεία** και **ανθρώπινη αλλοτρίωση**, από τις οποίες (δυσμενείς και επικίνδυνες εξελίξεις) μόνο οι επιστήμες του ανθρώπου μπορούν να προστατεύσουν τη νέα γενιά. Όλες, τέλος, οι παραπάνω πνευματικές δραστηριότητες προϋποθέτουν υγεία και ευεξία, δηλαδή ομαλή φυσιολογία, η οποία οικοδομείται με φρόνιμη και πραγματική (όχι εποχούμενη) άθληση. Πολλά προβλήματα ασυνεννοησίας, υποτίμησης ή αβελτηρίας θα εκλείψουν -νομίζω- ή θα περιοριστούν, αν αποκτήσουμε ενιαία φιλοσοφική θεώρηση του συνολικού έργου μας και των ειδικών τομέων, όπου καθένας διακονεί.

Βέβαια, με τον όρο Φιλοσοφία δεν εννοώ την προσθήκη ενός «μαθήματος» με ονόματα πολλά, χρονολογίες, βαρύγδουπη ορολογία, για απομνημόνευση. **Εννοώ ενημέρωση στα καθολικά προβλήματα της ζωής, της κοινωνίας, της επιστήμης, της παιδείας**, εννοώ έναν άλλο τρόπο κριτικής και στοχαστικής θέασης και αντιμετώπισης των θεμάτων μας, εννοώ μια πνευματική άθληση που προάγει τις γνώσεις σε «γνώση» και θεμελιώνει υπεύθυνων ανθρώπων μια υπεύθυνη γνώμη. Πιο συγκεκριμένα η παράγραφος που ακολουθεί προσφέρει – όπως το εννοούμε – κάποιο διάγραμμα φιλοσοφικής παιδείας για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση⁶.

⁶ Εδώ χρειάζονται κάποιες διευκρινίσεις:

α'. Το προτεινόμενο θεματολόγιο και το αντίστοιχο εγχειρίδιο καλό είναι να περιέχει κεφάλαια αντίστοιχα προς τις διάφορες –ασύνδετες ως τώρα- μαθήσεις που προσφέρει το σχολικό πρόγραμμα. Τα κεφάλαια αυτού του εγχειριδίου να είναι ως ένα βαθμό αυθυπόστατα (με μόνη προϋπόθεση την Εισαγωγή). Να είναι δυνατό στα

4. Η φιλοσοφία των σπουδαστηρίων έχει ποικίλους στόχους και ορισμούς⁷, ανάλογα με την ανάγκη ψυχικής αναπλήρωσης των φορέων, ανάλογα με τα λιγοστά μηνύματα της ζωής που μπορούν να φτάσουν εκεί και να ταραξούν τη γαλήνη του μονόλογου, ανάλογα κάποτε με τις επιθυμίες εκείνων που συντηρούν τα σπουδαστήρια. Η φιλοσοφία όμως της δράσης, αυτή που την παρουσία της θεωρούμε χρήσιμη και γόνιμη στην Εκπαίδευση, παίρνει τον ορισμό και το σκοπό της από τις ανάγκες του δέκτη, που εύλογα προσδοκά φωτισμό, χειραγώγηση, απελευθέρωση του νου από τα είδωλα⁸, πλήρωση της ψυχής του από παλμούς για τη

επιμέρους κεφάλαια να προσφεύγουν ευκαιριακά και οι καθηγητές όλων των ειδικοτήτων, για να συζητούν με τους μαθητές τους (των τάξεων β' και γ' Λυκείου) τη φιλοσοφική θεμελίωση των αντίστοιχων μαθημάτων.

β'. Το εγχειρίδιο (με τον τίτλο **Εισαγωγή στη Φιλοσοφία**) ως προς τα βασικά κεφάλαιά του (**θεωρία της πράξης και της γνώσης, της κοινωνίας, της πολιτείας, του δικαίου, της γλώσσας, της ιστορίας**) μπορεί επίσημα να διδάσκεται από το φιλόσοφο στη γ' τάξη του Λυκείου.

γ'. Τα κεφάλαια του εγχειριδίου νοούνται κατατοπιστικά, όχι με λεπτομέρειες εξαντλητικές και κουραστικές. Ως προς το περιεχόμενο, ανάγκη να είναι «συστηματικά», όχι ιστορικά (Λογουχάρη, για το νόημα της αλήθειας έχουν διατυπωθεί οι ακόλουθες θεωρίες: της ανταπόκρισης, της εσωτερικής λογικής συνοχής, της λειτουργικότητας. Όχι είπε ο τάδε και δίδαξε ο δείνα, από τον Πλάτωνα ως ...τον James ή άλλους. Τέλος, η έκταση των κεφαλαίων του εγχειριδίου μπορεί να κυμαίνεται από 12 ως 15 σελίδες (με εξαίρεση μόνο τα α' και ια' κεφάλαια).

⁷ Μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την ιστορία των ορισμών της φιλοσοφίας σε βιβλία ακαδημαϊκής **Εισαγωγής στη Φιλοσοφία** (όπως του Θ. Βορέα, σελ. 22 κ.π. και του Χ. Θεοδωρίδη, σελ. 9 κ.π.). Αλλά πιο χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια του Ivo Frenzel που προσπάθησε στο μικρό και κατατοπιστικό βιβλίο του **Mensch und Philosophie (München, 1974, W.Heyne Verlag)** να ονομάσει τα κεφάλαια σύμφωνα με το ρόλο ή τη λειτουργία που κάθε εποχή αναγνώρισε στη φιλοσοφία. Αντιγράφουμε τους πιο χαρακτηριστικούς τίτλους:

(3) Η ύστερη Αρχαιότητα: η φιλοσοφία συμπαραστάτης στον πρακτικό βίο.

(4) Η φιλοσοφία του Μεσαίωνα: θεραπευτική της θρησκείας.

(5) Η φιλοσοφία της Αναγέννησης: χειραφέτηση του ανθρώπου.

(7) Διαφωτισμός: η φιλοσοφία γίνεται πράξη.

(8) Κριτικισμός (Kant): η φιλοσοφία προσγράφει τους νόμους του νου στη φύση.

(11) Υπαρξισμός: ανακάλυψη της ανθρώπινης ύπαρξης.

(12) Μαρξισμός: η φιλοσοφία γίνεται όργανο επανάστασης.

Η δική μας άποψη είναι: **η φιλοσοφία στην υπηρεσία μιας ανθρώπινης παιδείας, για τον άνθρωπο ως άτομο και μέλος της σύγχρονης κοινωνίας.**

⁸Ο όρος «είδωλα» χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία που έχει στο έργο **Novum Organum** του Fr. Bacon (βλ. Αν. Γιανναρά, **Ο αγγλικός Εμπειρισμός και ο γαλλικός Διαφωτισμός**, Αθήνα 1976, σελ. 33-35 ή οποιαδήποτε Γενική Ιστορία

ζωή και για την κοινωνία. Αυτή η φιλοσοφία επιλέγει και τα θέματά της και το συγκεκριμένο περιεχόμενό τους από τις ορατές ανάγκες του δέκτη, τον οποίο επιθυμεί να χειραγωγήσει, ώστε να γίνει άνθρωπος ελεύθερος, υπεύθυνος και γενναίος και δημιουργός μέσα σε συνθήκες μεταβαλλόμενες της ζωής. Αντικρίζει το νέο άνθρωπο ως διαμορφούμενη προσωπικότητα που ορέγεται να γνωρίσει τη νεκρή φύση και τη ζωντανή, την κοινωνία και την πολιτεία. Τον νιώθει ως νέο άτομο που συγκινείται από το ωραίο στη φύση και στην τέχνη και που θέλει να πλάσει την ομορφιά με τα χέρια του και να διοχετεύσει στα πλάσματά του δική του πνοή και ιδέα. Τον βλέπει ως φορέα αναγκών και ιδεών και αυριανών αποφάσεων και ενεργειών και επιχειρεί γι' αυτό να

της Φιλοσοφίας στο οικείο κεφάλαιο. Ονομάζει ο Bacon 4 κατηγορίες «ειδώλων» (πηγών πλάνης):

(α) **Είδωλα φυλής ή γένους**, όσα συνδέονται με την ανθρώπινη φύση και τις ατέλειές της (πλάνες των αισθήσεων, ανακρίβειες της μνήμης κ.ά.). Οι σκέψεις τείνουν να είναι μάλλον εικόνες του εαυτού μας (των ανθρώπινων δηλ. ορίων) παρά των πραγμάτων.

(β) **Είδωλα σπηλαίου ή υπογείου**, όσα αναφέρονται στις προσωπικές πεποιθήσεις, προλήψεις, προκαταλήψεις, όσες καλλιεργούνται στο χαρακτήρα του καθενός ανάλογα με την αγωγή του. Έχει ο καθένας το δικό του «**υπόγειο**».

(γ) **Είδωλα της αγοράς**, είναι οι πλάνες, όπου οι άνθρωποι παρασύρονται από την επικοινωνίας τους με τους άλλους, από την αοριστία των λέξεων, από τη θεσμοποιημένη ασάφεια. Σημειώνουμε ένα παράδειγμα: ο όρος «μεταφυσική» λέγεται ότι πλάστηκε συμπτωματικά από το γεγονός ότι οι αλεξανδρινοί φιλόλογοι είχαν κατατάξει το ομώνυμο έργο του Αριστοτέλη (που θα το λέγαμε σήμερα γνωσιοθεωρία) «**μετά τα Φυσικά**» του. Ο όρος ανεξαρτητοποιήθηκε, γνώρισε λαμπρή σταδιοδρομία, αργότερα περιβλήθηκε το μυστήριο και το μεγαλείο της ασάφειας κι έγινε στέγη για κάθε μεταφυσική αοριστία! Αλλά, αν ρωτηθεί κάποιος «μεταφυσικός» πώς μπορεί να μιλάει για μια περιοχή που από τον ορισμό της βρίσκεται πέρα από τα δικά του όρια, τι είναι δυνατό να απαντήσει; Ό,τι πει –εκτός από το να αρνηθεί τη «μεταφυσική», πράγμα που δεν το τολμάει- είναι αντίφαση (και η Διαλεκτική δεν μπορεί να τον σώσει, γιατί έχει άλλες φροντίδες).

(δ) **Είδωλα Θεάτρου**, οι πλάνες που γεννιούνται από φανατισμούς, ιδεολογίες, θρησκευτικές αιρέσεις, μεγάλες αυθεντίες της πνευματικής ζωής. Συχνά δεν αναλογιζόμαστε πόσο σφαιρικό είναι να αποδεχόμαστε κάτι για το λόγο ότι το είπε ο τάδε διάσημος. Η ζημιά είναι διπλή: ότι απεμπολούμε το δικαίωμα να κρίνουμε ότι υπάρχει πιθανότητα και η διασημότερη αυθεντία να έχει κάνει λάθος στο σημείο ακριβώς που εμείς άκριτα υιοθετούμε. Περιπτώσεις τέτοιες πλάνης υπάρχουν άπειρες. Στο κάτω κάτω ένας κόσμος που περιγράφει –ας πούμε ο Πλάτωνας – είναι κατασκευασμένος από τον Πλάτωνα και εικονίζει μάλλον τον Πλάτωνα παρά τον κόσμο,

Είναι λοιπόν ανάγκη για μας ζωτική να συνειδητοποιούμε την ύπαρξη «ειδώλων», που μας πολιορκούν, και να προσπαθούμε να μένουμε μακριά από την κυριαρχία ή τη γοητεία τους, αλλιώς μπαίνουμε στο βασίλειο της ακρισίας, της ασάφειας, του φανατισμού, της διαβουκόλησης, γινόμαστε πολίτες άβουλοι και μοιραίοι στο νησί των μακάρων.

τον βοηθήσει να αναπτύξει ευθυκρισία, αντικειμενικότητα, αίσθημα ευθύνης. Μια τέτοια φιλοσοφία δεν αναζητεί ορισμούς στα σκονισμένα αρχεία της (μολονότι σέβεται η ίδια και μελετάει την ιστορία της), ορισμούς που απηχούν παλμούς και αναζητήσεις άλλων εποχών, άλλων ανθρώπων και άλλων κοινωνιών. Ούτε υφαίνει ορισμούς και δόγματα όπως η αράχνη, για να παγιδεύει αθώους περαστικούς, αλλά αφουγκράζεται τη ζωή που σφύζει γύρω, μελετάει τους παλμούς και τις ανάγκες της και αυτήν επιθυμεί να υπηρετήσει. Και αναζητεί (τούτη η Φιλοσοφία) στο εργαστήρι της εκείνα τα στοιχεία που ενδιαφέρουν και συγκινούν τον άνθρωπο γενικά και που μπορούν να υπηρετήσουν ειδικότερα τις ανάγκες των σημερινών ανθρώπων, ετούτης της κοινωνίας, ετούτης της εποχής. Και δεν προσφέρει τίποτε ως έτοιμη λύση, **εκθέτει μόνο τρόπους σκέψης**, κριτική στάση και υπεύθυνη, δυνατότητες πορείας, που η τελική επιλογή τους γίνεται μόνο με απόφαση των ενδιαφερόμενων κάθε φορά ανθρώπων.

Με τέτοιες σκέψεις – κριτήρια καταχωρίζονται εδώ κατά τομείς θέματα φιλοσοφικού στοχασμού, που μπορούν να περιληφθούν σε ένα καλογραμμένο κα εύληπτο εγχειρίδιο, το οποίο να μπορεί να χρησιμεύσει ως **εγκόλπιο φιλοσοφικής ενημέρωσης, ως μήνυμα φιλοσοφικού ευαγγελισμού για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή μας.**

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑ

α΄. Σύντομη εικόνα της ελληνικής φιλοσοφίας, τέτοια ώστε μέσα από αυτή να φανεί η γένεση των φιλοσοφικών προβλημάτων (σε συνάρτηση με την ιστορική ζωή που τα γέννησε). Έτσι θα γίνει και η πρώτη γνωριμία με τα προβλήματα καθαυτά και την αντίστοιχη ορολογία τους. Ταυτόχρονα το εισαγωγικό τούτο κεφάλαιο θα είναι έκφραση ευλάβειας προς την πνευματική κληρονομιά μας⁹.

β΄ Φιλοσοφία της Κοινωνίας, της Πολιτείας, του Δικαίου: προέλευση, σκοπός, λειτουργίες της κοινωνίας, προέλευση, σκοπός, οργάνωση και λειτουργία της έννομης κοινωνίας (πολιτείας), κοινωνικά συστήματα, κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, η έννοια της νομιμότητας, τα όρια αρμοδιοτήτων και ευθυνών της πολιτείας, η έννοια των θεσμών και της δικαιοσύνης, διάκριση φυσικού – θετού δικαίου, με ποιες

⁹ Zeller –Nestle (μετ. Χ. Θεοδωρίδη), **Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας.**

Φ.Κ.Βώρου, **Σύντομη Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας**, εκδ. «Γρηγόρη», 1984.

A.S. Bogomolov, **Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας** (Ελλάδα και Ρώμη), μετ. Φ. Κ Βώρου, εκδόσεις «Ειρμός», 1995.

Είναι η μόνη συγγραφή Ιστορίας Φιλοσοφίας όπου, αντί για παραπομπές στα αρχαία κείμενα, προτιμήθηκε να αναζητηθούν τα οικεία αποσπάσματα και να παρατεθούν ως υποσημειώσεις στη σημερινή συγγραφή.

προϋποθέσεις μπορεί ο νόμος να χαρακτηρίζεται δίκαιος, από πού απορρέει η υποχρέωση του πολίτη να υπακούει στο νόμο, να σέβεται το νόμο, να προστατεύει το νόμο και την πολιτεία (από φόβο; αίσθηση ευθύνης; εξαιτίας της συμμετοχής του; αίσθημα αμοιβαίας προστασίας και ασφάλειας;)¹⁰

γ'. Φιλοσοφία της γνώσης: η δυνατότητα, η πηγή και το κύρος της γνώσης το αντικείμενο της γνώσης, θεωρίες της αλήθειας και διαλεκτικός ρυθμός της γνώσης, όρια της γνωστικής δραστηριότητας του ανθρώπου (κι άλλες συγγενείς μορφές της πνευματικής ζωής: μυθολογική αντίληψη, αποκάλυψη, πίστη)¹¹.

δ'. Θεωρία της τέχνης: η έννοια του ωραίου και της τέχνης, αισθητική συνείδηση – απόλαυση, κρίση, μορφή και περιεχόμενο της τέχνης, κοινωνική σημασία – αποστολή της τέχνης, η λειτουργία της λογοτεχνίας στη ζωή της κοινωνίας¹²

ε'. Ηθική: κίνητρα της ανθρώπινης δράσης, κριτήρια αξιολόγησης, η έννοια της ηθικής συνείδησης και κρίσης, του ηθικού νόμου, του αγαθού, της ευδαιμονίας. Αιωνιότητα ή ιστορικότητα των ηθικών αξιών και κινήτρων ;¹³

στ'. Φιλοσοφία της γλώσσας: Η γλώσσα ως όργανο επικοινωνίας - εργασίας- συνεργασίας, οι πτυχές επικοινωνίας (σκέψη, συναίσθημα, βούληση), καταγωγή και δυνατότητα της γλώσσας, λογική και αξιολογική δομή της γλώσσας, το πρόβλημα της κρίσης – σημασίας και αποκωδικοποίησης των γλωσσικών συμβόλων¹⁴.

ζ'. Φιλοσοφία της Ιστορίας: ανάλυση της έννοιας «γεγονός» (αντιδιαστολή προς το φυσικό φαινόμενο), η ιδιαίτερη γνωσιολογική προβληματική της ιστορίας, η έννοια της προόδου στην ιστορία, η έννοια της αιτιότητας στην ιστορία, παράγοντες της ιστορικής ζωής, η δυνατότητα διατύπωσης νόμων, ιστορικότητα των αξιών και της συνείδησης, η έννοια του πολιτισμού και της πολιτικής δράσης. Υπάρχει σκοπός στην ιστορία ή διοχετεύονται πρόσκαιροι ανθρώπινοι στόχοι στην ιστορική ζωή;¹⁵

¹⁰ Θ, Βορέα, **Εισαγωγή εις την Φιλοσοφία** (εκδ. ΟΕΔΒ)σελ. 243-289. D. M. Pickles, **Introduction to Politics**, London 1967³

¹¹ Βορέα, **Εισαγωγή**, 53-118, Θεοδωρίδη, **Εισαγωγή**. 105-214.

¹² Βορέα, **Εισαγωγή**, 347-69, Ε. Π. Παπανούτσου, **Αισθητική**

¹³ Βορέα, **Εισαγωγή**, 317-46, , Ε. Π. Παπανούτσου, **Ηθική**

¹⁴ Βλέπε παραπάνω σημείωση 4.

¹⁵ Αυγ. Μπαγιώνα, **Η έννοια της Προόδου και η Μεθοδολογία της Ιστορίας**, Αθήνα 1970.

η΄. Φιλοσοφία της Παιδείας: διευκρίνιση των εννοιών παιδεία και εκπαίδευση, η παιδεία ως κοινωνική λειτουργία, η οργανωμένη εκπαίδευση, σκοποί παιδείας, μέσα και μέθοδοι, δυνατότητες (και πηγές αμφισβήτησης) της παιδείας, όρια νομιμότητας της παιδείας, για λογαριασμό τίνων οργανώνεται ένα εκπαιδευτικό σύστημα; Με ποια κριτήρια;¹⁶

θ΄. Φιλοσοφία της φύσης και της ζωής: η φύση της ύλης (τι λέει η φυσική σήμερα), σύσταση του κόσμου, λειτουργία του κόσμου, το φαινόμενο της ζωής, προέλευση και εξέλιξή της. Στασιμότητα στη φύση ή διαρκής αλλαγή; **αιτιοκρατία και ελεύθερη βούληση**, το πρόβλημα προτεραιότητας και σχέσεων σώματος –πνεύματος, **ιδεαλισμός και υλισμός.**¹⁷

ι΄. Φιλοσοφία της θρησκείας: το πρόβλημα της θρησκευτικής γνώσης, θρησκεία φυσική ή από αποκάλυψη, ανθρωπομορφισμός, ενδείξεις για την ύπαρξη θεού, θεϊσμός, αθεϊσμός, πανθεϊσμός, αγνωστικισμός, ηθική και θρησκεία, κοινωνία και θρησκεία.¹⁸

ια΄. Μεθοδολογία των επιστημών: στοιχεία παραδοσιακής και συμβολικής λογικής (έννοια , κρίση, συλλογισμός) διάκριση και ενότητα των επιστημών, διαφοροποίηση των κοινωνικών και φυσιογνωστικών επιστημών (ως προς το αντικείμενο, τη μέθοδο , τη θέση του μελετητή και τις επιδιώξεις), **θέματα γενικής μεθοδολογίας** (πώς αναζητείται η επιστημονική γνώση, πώς οργανώνεται εσωτερικά, πώς μεταδίνεται): εμπειρία, αφαίρεση, σύνθεση, διαλεκτική, ορισμός, διαίρεση, απόδειξη,

W. H. Walsh, **Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας** (μετ. Φ. Κ. Βώρου, έκδοση M.I. E.T.).

F. V. Konstantinov και άλλων, **The Fundamentals of Marxist-Leninist Philosophy**, Progress Publishers, Moscow 1982.

R. G. Collinwood, **The Idea of History**, Oxford, 1971³

P. Gardiner (edidor) **Theories of History** , London, 1959

¹⁶ R. S. Peters (edidor) **Education and the development of Reason**, Parts I,II,III, London 1975.

Φ. Κ. Βώρου, **Φιλοσοφία της Εκπαίδευσης**, 1997.

¹⁷ Βορέα, **Εισαγωγή**, 156-1-212.

I.S.Kulikova, **The Philosophical Conception of Man**, Progress Publishers, Moscow, 1988

Κ. Πολίτη, **Φυσική και Φιλοσοφία**, Αθήνα, 1965

¹⁸ Βορέα, **Εισαγωγή**, 370-96.

Ιάσων Ευαγγέλου, Η Φαντασιακή Δομή των Θρησκειών, εκδ. «Δωδώνη», Αθήνα – Γιάννενα 2001.

Progress Publishers (edided by) **A Dictionary for Believers and non Believers**, Moscow, 1985

ανάλυση του «επαρκούς λόγου». **Θέματα ειδικής μεθοδολογίας:** το πρόβλημα της επαγωγής (στη φυσική) και η «νομιμότητα» της φύσης, η αξιωματική – παραγωγική μέθοδος (στα μαθηματικά) κλπ. κλπ.¹⁹

ιβ΄. Σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα: υλισμός, πραγματισμός, αναλυτική φιλοσοφία, υπαρξισμός.²⁰

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:

Διευκρίνιση βασικών εννοιών: **αξίες, πολιτισμός. Κοινωνιολογία της γνώσης, ιδεολογία, κοσμοθεωρία, βιοθεωρία κ.ά.**

Θα ήταν βέβαια παράλειψη να μη γίνει λόγος ειδικός για τη «φιλοσοφική ανθρωπολογία» στο κύριο μέρος του βιβλίου ή στο παράρτημα. Είναι ιδιαίτερα ελκυστικό και ενδιαφέρον για εφήβους να βρουν στο βιβλίο τους κάποια απάντηση σε ερωτήματα όπως: η ανθρώπινη φύση (και η μονιμότητα ή ιστορικότητά της) η έννοια του ανθρώπου στον κλασικό, μεσαιωνικό, στο νεότερο, στο σύγχρονο κόσμο, η θέση του ανθρώπου σε σημερινά φιλοσοφικά ρεύματα (διαλεκτικό υλισμό, υπαρξισμό –στις κύριες μορφές του), ο άνθρωπος ως δημιουργός και δημιουργήμα του πολιτισμού του²¹.

Copyright © 2001 F. K. Voros

¹⁹ Βορέα, **Λογική- Μεθοδολογία** (εκδ. ΟΕΔΒ).

Γ. Μουρέλος, **Θεμελιώδεις Έννοιες της Σύγχρονης Φιλοσοφίας και Επιστημολογίας**, εκδ. «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 1991.

John Losee, **Φιλοσοφία της Επιστήμης**, μετ. Θ. Χρηστίδης εκδ. «Βάνιας», Θεσσαλονίκη 1991

Ε. Μπιτσάκη, **Διαλεκτική και Νεότερη Φυσική**, Αθήνα, 1974

J. Piaget, **Επιστημολογία των Επιστημών του Ανθρώπου** (μετ. Φ. Χατζηδάκη), Αθήνα, 1977

J. Copi, **Introduction to Logic**, London 1969³

²⁰ I. M. Μποχένσκι, **Ιστορία της σύγχρονης Ευρωπαϊκής Φιλοσοφίας** (μετ. Χρ. Μαλεβίτση) Αθήνα 1975.

B. Delfgaauw, **Twentieth Century Philosophy**, Dublin 1969.

Ζαν Βαλ, **Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού** (μετ. Χρ. Μαλεβίτση), Αθήνα 1970.

Fr. Copleston, **Contemporary Philosophy**, London 1972⁶.

Francois Chatelet, **Η Φιλοσοφία : εικοστός αιώνας** (μετ. Κωστής Παπαγεώργης), «Γνώση» 1985.

²¹ Reuben Abel, **Man is the Measure: a cordial invitation to the central Problems of Philosophy**, Free Press (Macmillan) London 1978.